

este îngrijită de
Daniel Vighi și Viorel Marineasa

Coperta - Camil Mihăescu
Ilustrația copertei este preluată din
Cristina Feneșan, *Vilayetul Timișoara*
(1552-1716), Ed. Ariergarda, 2014:
Cetatea Timișoarei, ms. persan, Fütühat-i
Camila, G. Fehér, *Türkische Miniaturen aus*
den Chroniken der ungarischen Feldzüge.

© Asociația Culturală Ariergarda,
pentru prezenta ediție
ISBN 978-606-93821-7-2

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ultimul război cu turcii în Banat : pagini de
istorie militară bănățeană :

(1788-1791) / coord.: Daniel Vighi. - Timișoara :
Ariergarda, 2016
ISBN 978-606-93821-7-2

I. Vighi, Daniel (coord.)

94(498.5)

Ultimul război cu turcii în Banat

Pagini de istorie militară bănățeană (1788-1791)

ARIERGARDA
Timișoara, 2016

fără împiedicare până la hotar și să-și transporte bagajele și bolnavii fără nicio pagubă!”¹

Așadar cu toate că este un episod al ultimului război austro-turc, asupra căruia s-au aplecat atâtea istorici importanți, apărarea peșterii Veterani rămâne încă doar parțial cunoscută, ridică încă destule probleme și controverse. Dincolo de toate rămâne, așa cum am spus-o deja, un moment de glorie militară.

(Valeriu Leu, Rudolf Gräf, *Din istoria frontierei bănățene. Ultimul război cu turcii. 1788-1791*, Editura Banatica, Reșița, 1996, pp. 22-72.)

¹ Apud A. Marchescu, *Grănicerii...*, p. 110. El o preia de la Szentklaray, p. 487, nota I.

Cuprins

Ovidiu Forai

Cuvânt înainte / 5

VioREL Marineasa

Banatul grăniceresc / 13

Cristian Ghinea

Generalul conte Veterani, eliberator și martir al LugoJului / 21

Liviu Groza

Fapte de arme ale grănicerilor bănățeni / 27

Nicolae Stoica de Hațeg

Despre războiul cu turcii / 31

Dr. Antoniu Marchescu

Ultimul Războiu cu Turcii (1788-1791) / 45

Valeriu Leu, Rudolf Gräf

[Asediul peșterii-fortăreață Veterani] / 70

Banatul grăniceresc

Poveștile vehiculate în familie ziceau despre casa mătușii Mărioara (sora tatălui meu) din Iablașița că ar fi fost construită pe fundația din piatră de râu a reședinței unui pluton/unei grupe din Regimentul grăniceresc cu sediul la Caransebeș. Despre trecutul ăsta se vorbea cu fereală în copilăria mea, când granița își schimbase fundamental datele. Dacă odinioară despărțea două imperii (habsburgic și otoman), acum separa Republica Populară Română, dependentă de Kremlin, de Iugoslavia lui Tito, căzută sub incidența nefastă, ni se tot repeta, a anglo-americanilor. Vara, când veneam în vacanțe la ai noștri, ne trebuia o hârtie oficială ca să putem pătrunde în extinsa zonă de frontieră. Mai apoi, muindu-se tensiunile, bunicul se mulțumea să-l anunțe din timp pe șeful de post, iar noi coboram cu calabalâcul spre coada trenului, ca să nu-i mai dăm explicații milițianului aflat de strajă în gară.

Trebuie spus totuși că, în 1983, Liviu Groza a reușit să publice lucrarea *Grănicerii bănățeni*, dar aceasta a avut o circulație redusă. Firul a fost reînnotat după '89, când au apărut studii

importante, semnate de Costin Feneșan, Nicolae Bocșan, Valeriu Leu ș.a. Tot atunci am aflat despre *Danubio*, scrisă de Claudio Magris în 1986, dar publicată în traducerea românească a lui Adrian Niculescu abia în 1994, la Editura Univers. La rigoare cercetător, dar și scriitor/gazetar impetuos, marele triestin se arată fascinat de granița militară, „această lungă fâșie autonomă care se întindea pe o mie de kilometri întru apărarea imperiului, din Carniola până în Balcani, [...] sufletul ansamblului danubian, un limes solid precum cel roman și nomad ca populațiile migratoare care, în valuri, se aciuiiau în spatele ei, fugind din calea turcilor și a seniorilor feudali. [...] ... cuprindea într-o comunitate unică pe soldați și familiile lor, credincioși cneazului sau voievodului lor și împăratului îndepărtat și invizibil, dar nesupuși niciunui magnat și niciunui senior feudal. [...] ... cuprindea neamuri diverse, venzi, nemți, iliri, valahi, însă naționalitatea sa este compozită și nedefinită”. Cele de mai sus seamănă izbitor cu definițiile lui Antoniu Marchescu (*Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeș, 1941), semn că sursele au fost comune (Fr. Vanicek, Leopold Martin Krainz, Felix Milleker ș.a.): „Pichetele de grăniceri, așezate pe hotarul turcesc, de la Marea Adriatică până în Bucovina, se numeau cordon. Ele adăposteau posturile principale și secundare ale grănicerilor [...]. Schimbându-se din timp în timp,

ei erau datori a veghea zi și noapte și a împiedeca emigrările și imigrările secrete, importul ciumei și al unor boale contagioase, năvălirea bandelor de tâlhari, constituite pe teritoriul turcesc și, în general, a respinge orice atac îndreptat împotriva împărăției sau a supușilor ei”. Cartea avocatului Marchescu, tipărită într-un tiraj confidențial, este o raritate, iar instalarea cvasi-definitivă a comunismului i-a dat o alură superfluu-patetică. Căzând însă sistemul, o reconsiderare a istoriei locale și a celei provinciale s-a impus de la sine. De aceea trebuie salutăată apariția recentă a unei ediții anastatice (Editura Academiei Române, București, 2014), îngrijită de academicianul Păun Ion Otiman.

Trecerea Banatului de la stăpânirea otomană la cea habsburgică n-a fost dintre cele mai line. Regretatului Valeriu Leu îi plăcea să repete că noua putere „aplica un subtil dozaj de severitate și clemență” și că ideile iluministe au ajuns să fie implantate prin partea locului și cu biciul sau cu spânzurătoarea (v. *Studii istorice bănățene*, Editura Banatica, Reșița, 1997). Într-o carte pe care i-am girat-o, deși aveam rezerve consistente (*Comunioanele grănicerești bănățene*, Timișoara, 2002), Petru Hamat ajungea la o concluzie dramatică: despotismul luminat al Habsburgilor ar fi violentat habitudinile ancestrale ale românilor bănățeni, impunându-le, printr-un experiment umilitor, o instituție para-familială străină – *comunioanul*/casa sau familia grănicerească, adică „viețuirea

patriarhală, în comun, a mai multor persoane, fără deosebire de sex sau vârstă, înrudite sau nu, dar înscrise în aceeași casă, care își muncesc și folosesc în comun averea, asumându-și, fără simbrerie, toate îndatoririle casei în care rămân până nu se înscriu în altă casă sau părăsesc cadrele grănicerești” (Marchescu, p. 133) –, și supunându-i unor *șocuri adaptive* cu consecințe tulburi. Mă întrebam subversiv, în prefața lucrării, dacă tot răul n-a fost spre bine, căci, altfel, n-am mai fi putut admira în firea mândră a autohtonilor „sinteza virtuților ostășești”, conferită de mult repudiul sistem militar. Marchescu admite, citându-l pe istoricul Konstantin Jirecek, că originea comunionului trebuie căutată la slavii de sud, fără a se arăta tentat să stârnească istoria post-factuală. Adevăratul șoc l-a constituit pentru *Grenzer*-i desființarea Regimentului nr. 13 româno-bănățean și trecerea, în 1872, la abuziva administrație civilă maghiară.

*

Iosif al II-lea, împăratul luminat, a cercetat în anul 1768, timp de o lună, Banatul, ascultând plângerile țăranilor români și constatând pe viu relele tratamente la care au fost supuși de către administrație. La ordinul său, în același an se înființează, în perimetrul Orșova – Mehadia – Caransebeș – Marga, Regimentul nr. 13 valaholilor-bănățean, devenit, în 1838, valahobănățean, iar din 1848 – româno-bănățean. Prefațând cartea

lui Marchescu, Ștefan Bornuz, director al Comunității de Avere, deplânge împrejurarea că, în timpul Primului Război Mondial, s-a rătăcit manuscrisul monografiei alcătuite cu ocazia centenarului de căpitanul Carol Schwab, din însărcinarea conducerii regimentului confiniar. Iată că manuscrisul a fost redescoperit, iar Valeriu Leu l-a exploatat parțial într-un capitol din volumul *Studii istorice bănățene* (Editura Banatica, Reșița, 1997), cel ce se referă la așa-numitul *război al cartofului*: în penultima zi a anului 1777 moare Maximilian, principele elector al Bavariei, iar Austria și Prusia își dispută principatul. Prilej ca regimentul bănățean să participe la prima sa campanie militară. De unde cartoful? Într-o vreme caracterizată prin reticență față de consumul tuberculelor în cauză, tocmai aceștia au salvat de la pieire armatele și civilii din aria de conflict. În ciuda faptului că, în ținutul grăniceresc, însuși cronicarul întârziat al Banatului, Nicolae Stoica de Hațeg, de data asta în ipostază de protoiereu, a trimis circulare parohiilor din subordine, îndemnându-i pe enoriași să-l cultive și să-l consume, cartoful a rămas pe lista neagră a localnicilor, așa cum rezultă dintr-o însemnare făcută prin 1820 pe *Antologhion*-ul (Râmnic, 1737) păstrat la biserica din Pârvoja: „Au mâncat oamenii mălai de urzică, de loboge, de frunză de fag, de coajă de ulm, de crumpiri (= cartofi) și de

alte lucruri...”, adică de silă, în lipsa grâului și a porumbului (*apud* V. Leu, *op. cit.*, pp. 96-97).

Că în Banat, și mai ales în zona confinării, circulau cărți religioase imprimate la Târgoviște, Râmnic, Buzău, București, Iași, Brașov, Blaj, Buda, asta nu-i deloc întâmplător. Același Valeriu Leu atrage atenția că provincia beneficia, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de „marile reforme școlare susținute de iluminismul monarhic austriac”, ceea ce a dus, pe lângă propagarea literaturii ecleziastice, la conturarea unor trasee înspre public, dirijate de către oficialități, ale tipăriturilor cu caracter didactic, dar și la stimularea producției editoriale românești, aflată sub zodia emancipării naționale. Astfel s-a produs „translația dinspre oralitate spre scris în lumea satului bănățean, una din axele și din semnalele cele mai clare ale modernizării”, iar Banatul a dobândit, prin numărul important al știutorilor de carte și puterea sa economică, o poziție de frunte „ca piață librară” (V. Leu, *Memorie, memorabil, istorie în Banat*, Editura Marineasa, Timișoara, 2006, pp. 188-190). Marchescu (p. 270) arată că, prin abolirea rânduielilor feudale la începutul veacului al XIX-lea, „grănicerii devin liberi să îmbrățișeze orice carieră”. Fiecare comună avea în mod obligatoriu școală primară (din 1829) cu predare în limba maternă. Elevii dotați erau selectați pentru școala trivială, organizată la sediul companiilor militare;

mai sus se situa școala matematică, însărcinată cu pregătirea ofițerilor, care funcționa la reședința regimentului.

Gradul ridicat de alfabetizare a declanșat un alt fenomen demn de toată atenția – o multitudine de însemnări manuscrise pe paginile tipăriturilor bisericești, datorate unor preoți, învățători, crâsnici, mireni de rând, elevi etc., însemnări vizând fapte „mărunte”, dar și evenimente „capitale”, „un rudiment de presă”, cum zice Leu, însă și dovada „spaimei de uitare” (*Memorie, memorabil...*, pp. 191-192): „Spre aducerea aminte de mine am scris cu mâna de țărână și cu pana de găină, mâna va putrezi iară scrisoarea în veac va rămânea. Nicolae Laios iaste învățătoriu din Valea Bolvașnița, 1849” (Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „mărunță” sau Istoria ignorată*, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, Reșița, 1995, p. 8). Pe un exemplar din *Molitvelnic* (Râmnic, 1706), istoricul numără, în intervalul 1786-1840, înscrisurile a 14 inși din șase sate.

Viorel Marineasa

Cristian Ghinea

Generalul conte Veterani, eliberator și martir al Lugojuului

Printre personalitățile de seamă ale Lugojuului ar trebui să stea la loc de cinste un nume care nu mai spune nimic astăzi. Este vorba despre generalul conte Marsello Frederico Veterani, eliberator și martir al Lugojuului din războaiele purtate cu turcii la sfârșitul anilor 1600.

Se spune că ești important pentru cineva dacă ești dispus să-ți dai viața pentru el. Ei bine,

Veterani și-a dat literalmente viața pentru lugojeni, sfârșind groaznic în mlaștinile din preajma orașului, la 25 septembrie 1695. A ținut foarte mult la Lugoj, oraș pe care îl eliberase de sub turci cu câțiva ani înainte. Și-a folosit toată influența pe care o avea la Curtea de la Viena pentru a întări acest oraș, iar când nu a mai primit bani, a dat din buzunarul propriu pentru ca Lugojul să aibă întărituri cât de cât demne de a rezista turcilor. Mai mult, deși era conștient în ziua Bătăliei de la Lugoj că turcii îi copleșesc în raport de 13 la 1 pe Imperiali, Veterani a preferat să moară cu sabia în mână, în loc să fugă din fața puhoiului otoman. Pentru toate acestea, generalul conte Veterani merită toată aprecierea și recunoștința noastră, chiar dacă ele vin la mai mult de trei secole distanță.

Un nobil de origine italiană

Generalul Conte Frederico (Federigo, după alte înscrisuri) Veterani s-a născut în anul 1643 în familia ultimului Duce de Urbino. Deși era de viță nobilă și cu înclinații spre cultură, Veterani a ales, ca mulți alți tineri de origine italiană, să facă o carieră militară în armata Imperială. Documentele vremii, citate de Lazzaro, biograful său, îl descriu ca având “disciplină înăscută, respect pentru reguli și ierarhii. Dar era și un om afectuos, sensibil în relațiile de familie”. A luptat în multe locuri din Europa și s-a distins la Nijmegen,

Olanda. Cu un an înainte de a muri, la 12 mai 1694, este avansat în gradul de mareșal al Sfântului Imperiu.

A fortificat Lugojul cu bani din propriul buzunar

În Banat, imediat după ce a eliberat Lugojul și Caransebeșul, generalul Veterani și-a dat seama că ambele orașe trebuiesc întărite. Era conștient de lipsa de finanțare a armatei, pe care a criticat-o în scrisorile adresate soției sale, contesa Maria Vittoria. Iată câteva pasaje edificatoare: “armata e prost plătită” (1683), “cu așa plată cavaleria noastră va crăpa de foame” (1684), “trupele sunt dezgustate pentru că nu primesc solda” (1685), “armata e ruinată, numai o minune poate aduce succes operațiunilor noastre” (1687). A făcut nenumărate demersuri direct sau prin intermediul soției la Curtea de la Viena, și-a folosit toată influența pe care o avea pentru a obține fondurile necesare fortificării Lugojului. “Atunci când și-a dat seama că nu va primi destul, Veterani a decis să plătească din propriul buzunar fortificarea Lugojului. A ridicat niște fortificații destul de modeste, din împletituri de nuiele cu pământ bătătorit între ele, pe care a așezat platforme de lemn pentru tunuri”, arată istoricul militar Liviu Groza, Cetățean de Onoare al Caransebeșului, care a scris mult despre bătălia de la Lugoj și despre Veterani.